

פלפול לימי החנוכה

מאת כ"ק מרן אדמו"ר מוהרא"י זצלה"ה

דברים אחדים

הרינו בזאת להציע בפני קהל תלמידי החכמים והלומדים הנכבדים הי"ו, ובפני אנשי שלומנו היקרים הי"ו בפרט, פלפול חריף לימי החנוכה, אשר נכתב במקורו בידי כ"ק מרן אדמו"ר מוהרא"י זצלה"ה בימי חורפו, בשנות בחרותו בפולין, בשנת תרפ"ח.

דברי תורה אלו, שלא היו ידועים עד כה, נדפסו בשעתם בין דפי הקובץ התורני הנודע "הבאר" שיצא לאור בפולין על ידי הרב הגאון רבי צבי הירש פרידלינג זצ"ל אב"ד ביסקוביץ (פלך לובלין), ואשר השתתפו בו רבנים גדולי תורה וצורבים מכל קצוות פולין.

קובץ זה, הגיע בשעתו לידי של כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, מידי הרה"ח ר' צבי יעקב (הערשל) לרר שיחיה מירושלים, חתנו של ידידנו הרה"ח מוותיקי אנשי שלומנו הר"ר שמחה בונם הכהן אידלמן שליט"א מירושלים. ותשואות חן חן לו.

הדברים במקורם כפי שהופיעו בזמנו, נכתבו בלשון מעט סתומה ובקצור נמרץ ביותר, כמעט ברמיזה, וללא כל מקורות ומראי מקומות, כדרך כתיבתם של צורבי וחריפי פולין דאז. אי לכך, העמיס על שכמו כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א לפענח את הרמיזות הקצרות, לפרוס את היריעה דבר דבור על אופניו; והואיל לערוך את הדברים תוך עיון במקורותיהם, ולהעלותם על הכתב מחדש בסגנון צח ובהיר, על מנת שיובנו לכל לומדי התורה ויהיו בבחינת דברים השווים לכל נפש.

מעתה יוכלו תופשי התורה להתענג על מדברותיו של כ"ק מרן זצ"ל בפלפולא דאורייתא בימי החנוכה הבעל"ט, בבחינת "דבר בעתו מה טוב", ויהיו הדברים נאמרים ונשנים בבית המדרש, להגדיל תורה ולהאדירה.

המערכת

מדוע חילקו השמן בלילה הראשון – ולא הדליקו בכולו?

ה"בית יוסף" (בטור "אורח חיים" סימן תר"ע) הקשה, למה קבעו חכמים "חנוכה" לשמונה ימים, על שום הנס שנעשה בשמן אשר היה בו כדי להדליק רק עבור יום אחד, ולבסוף דלק במשך שמונה ימים (גמרא מסכת שבת דף כ"א ע"ב); והלוא מכיוון שבפך השמן היה בו מלכתחילה שמן בשביל יום אחד, אם כן לא נמשך הנס רק משך שבעה ימים בלבד, והיה צריך אפוא לקבוע חנוכה רק לשבעה ימים, כזמן הנס?

ותירץ ה"בית יוסף" באחד מתירוציו: שלקראת הדלקת המנורה בערב הראשון, חילקו הכוהנים את פך השמן לשמונה חלקים שווים, ומידי ערב שפכו לתוך הבזיכים חלק אחד, השווה לשמינית משעור השמן הנדרש, ונעשה נס והשמן דלק במשך הלילה כולו. אי לכך, אירע הנס כבר בלילה הראשון; ולפיכך תיקנו חכמים את ימי ה"חנוכה" למשך שמונה ימים.

איך הדליקו המנורה בפחות משיעור השמן?

והקשה ה"פרי חדש" (שם) על תירוץ זה של הבית יוסף: כיצד יתכן שעשו כן, לחלק השמן ולהדליק מידי ערב שמינית השיעור בלבד; והרי כלל קבעו חכמים בהדלקת המנורה (מנחות דף פט., יומא דף ט"ו.), שיש ליתן במנורה די שיעור שמן בכדי שיידלק לילה שלם, וכמו שדרשו (שם): "יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בוקר" (שמות כ"ז-כ"א), תן לה (=למנורה) מדתה, שתהא דולקת והולכת מערב עד בוקר.. ושיערו חכמים – חצי לוג". ממילא בשאר הלילות, כבר ראו שאירע נס בכל חלק שמן ודלק לילה שלם, אבל בלילה הראשון, איך עשו כן לחלק השמן, ולא קיימו המצווה כהלכתה לשפוך למנורה את כמות השמן הנדרשת ללילה שלם?

ויש לתרץ קושיית ה"פרי חדש" על תירוץ זה של ה"בית יוסף", בהקדם העניינים דלקמן בס"ד. ועתה, הסכת ושמע:

איך הדליקו בפך השמן – והלוא נטמא בטומאת אהל המת?

בגמרא (שבת כ"א:) נאמר, שכשנכנסו היוונים להיכל, טימאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי וניצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק

יום אחד, ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוּם ימים טובים בהלל והודאה.

וביאר הב"ח (בסימן תר"ע): מה שכתוב בגמרא "שהיה מונח בחותמו של כהן גדול", היינו שהיה מונח בהצנע בקרקע, וניכר שלא הסיטו הכלי. וגם היה חתום בחותם של כהן גדול, וניכר שלא פתחוהו ולא נגעו בשמן, וכן שלא הוציאו מקצת שמן ונטמא והחזירוהו בתוכו. ועוד, שעל ידי שהיה חתום בחותמתו של כהן גדול, על ידי זה לא נטמא הפך ב"אוהל המת" (שהרי היו חללים בהיכל שנפלו בקרב המלחמה). שמכיוון שהיה פי הפך חתום בחותמת מלמעלה, לפיכך לא נטמא השמן באהל המת, כדין כל כלי אשר "צמיד פתיל" עליו שאינו נטמא באהל.

והקשה הגאון רבי עקיבא איגר (מובא על ידי בנו הגרש"א בגיליון השו"ע): כיצד כותב הב"ח ש'חותמת הפך' הצילה אותו מטומאת אוהל, כדין כלי אשר עליו "צמיד ופתיל"; והלוא מבואר בגמרא (חגיגה כה.), ש"אין הקדש ניצול בצמיד פתיל", משום "מעלה שעשו חכמים בקודש". והרי פך השמן – משל הקדש היה, כיצד אפוא ניצל מטומאת אהל על ידי "צמיד ופתיל"? ונשאר ב"צריך עיון".

והנה, הגאון מלבוב בעל שו"ת בית יצחק גם כן הקשה כך מעצמו על דברי הב"ח (עיין בשו"ת בית יצחק חלק אורח חיים סימן ק"ט סק"ז, ובשו"ת חלק יורה דעה סימן מ"ז גם כן הזכיר קושיא זו והביא שמצא בהגהת רבי עקיבא איגר שגם הקשה כן). אכן הוא ז"ל כתב ליישב את דברי הב"ח האמור, בהקדם שאלה בנידון "נס חנוכה", אשר דנו בו האחרונים ז"ל – וכדלהלן.

שאלה: למה הוצרכו כלל לנס פך השמן, והלוא "טומאה דחוייה בציבור"?

האחרונים: הרא"ם (הגאון רבי אליהו מזרחי), ה"חכם צבי" (שאלה פז) וה"פני יהושע" (בחידושין למסכת שבת דף כא:), הקשו: למה היה צריך לנס חנוכה, הרי אף שטימאו כל השמנים, מכל מקום הרי ההלכה היא ש"טומאה דחוייה היא בצבור", כלומר שכל עבודות המקדש שהם באים משל צבור ונעשים עבור הצבור, אזי אף אם הקרבן או הכהן טמאים, מכל מקום הטומאה נדחית מפני צורך קרבן הצבור, ולמדו חכמים זאת מן המקראות (עיין הסוגיה במסכת יומא דף ה' והמסתעף). ומכיוון שכך הוא, מה מאתנו יהלך שהשמן נטמא ואין די שמן טהור, מכל מקום אפשר להדליק המנורה שהיא עבודת צבור גם במצב של טומאה, אם אין ברירה אחרת.

וכתבו האחרונים לתרין, שבגמרא (שם) יש מחלוקת אם "טומאה דחוייה היא בצבור", או שמא "טומאה הותרה היא בצבור". ה"נפקא מינה" בין השיטות הוא, שלפי הסובר "טומאה דחוייה היא בצבור", אזי רק במקרה של "חוסר ברירה" אז מותר להקריב קרבן צבור בטומאה. אבל אם יש ברירה ואפשרות להקריב בטהרה, אזי אסור להקריב בטומאה אלא צריך להדר ולחזור אחר הקרבה בטהרה; מכיוון שאיסור הקרבה בטומאה הרי חלה גם בקרבן צבור אלא שנדחית במקום שאין ברירה. וממילא, אם יש ברירה, שוב אין איסור טומאה נדחית, ואין להקריב בטומאה, כמוכן. ואילו הסובר ש"טומאה הותרה היא בצבור", אזי לשיטתו במקום קרבן ציבור אין תופס האיסור להקריב בטומאה, לפיכך אין צורך לחזור אחרי הטהרה במקום שאין היא מצויה לפנינו (כמבואר בסוגיה במסכת יומא, שם).

ממילא טוענים האחרונים ז"ל כך: לשיטת הסוברים "טומאה דחוייה בציבור", בוודאי אין שאלת "הצורך בנס" תופסת כלל, מאחר ולשיטה זו הרי רק במקרה של "חוסר ברירה" ניתן לסמוך ולהדליק בטומאה, באפוא הנס וייתר את "הצורך" הזה, באופן שאפשר היה להדליק "לכתחילה" בשמן טהור. אבל אפילו לשיטת הסוברים ש"טומאה הותרה היא בציבור", שלשיטתם לכאורה היה הנס "מיותר", מכל מקום כתבו ז"ל שהנס היה חשוב מאד עבור עם ישראל בימים ההם: שכן רצה הקדוש ברוך הוא בזה להראות חיבתן של ישראל לפניו שיוכלו תמיד להדליק המנורה בטהרה, וכעין הנס התמידי שהיה בין ה"עשרה נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש" (אבות פרק ה' משנה ב') "שלא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם" (ועיין פני יהושע שם שהאריך בזה בדברי קדשו).

ביאור ויישוב דברי הב"ח, בעניין "צמיד ופתיל" שעל פך השמן

לפי זה, מסביר הגאון "בית יצחק", ניתן להבין את הערת הב"ח מעניין טומאת "אהל המת" על פך השמן, כך: הלוא בין כה וכה מצד הדין לא היו צריכים את הנס, שהרי יכלו להדליק המנורה בטומאה, כפי ההלכה ש"טומאה נדחית בציבור"; אלא מה, הנס הגיע בכדי שבכל זאת יוכלו ישראל להדליק בטהרה, שכן נכון אמנם כי "טומאה נדחית היא בציבור", אבל כאמור אין היא מותרת בציבור, לפיכך למרות הכול חשוב לנסות ולהדליק בטהרה. אלא, שואל הב"ח, מה הועיל הנס בסופו של דבר, הרי אף כי השמן שבפך לא נטמא בהיסט, מכל מקום הרי סוף כל סוף הוא נטמא ב"אהל המת"?

על זה באה תשובת הב"ח: שהיות ופך השמן היה מונח "בחותרמו של כהן גדול", לפיכך לא נטמא הפך באהל, כדין כלי שעליו "צמיד ופתיל". אלו תורף דבריו של הב"ח ז"ל.

אלא שבנקודה זו, כזכור, נכנסת קושיית רבי עקיבא איגר, השואל ותמה, כי לכאורה דברי הב"ח נוגדים גמרא מפורשת במסכת חגיגה (ה.), שלפיהם ב"הקדש" לא מועיל "צמיד ופתיל" בכדי להציל מטומאת אהל?

ובכן, במקום זה מחדש הגאון רבי יצחק שמלקיס זצ"ל, רבה של לבוב בעל "בית יצחק", "חידוש" גדול בהלכה, כדלקמן:

כל איסור או טומאה, הנובע ממצב שאפשר לבטלו על ידי "שאלה" (ישנו בשאלה), הוי כ"הותרה" לגבי חיוב "עשה" שכנגדו

ה"בית יצחק" מחדש, שהיות וכל "טומאת" הפך באהל המת, נובעת כולה מכוח היות הפך כלי של קודש; שכן, אלמלי היה זה כלי של חולין, הרי שפיר היה ניצול מן הטומאה על ידי "צמיד ופתיל" שעליו. אלא שכל טומאה יתירה זו, נובעת מעובדת היות הפך כלי של הקדש. והיות שכך, אזי יש מקום במקרה זה להתחשב בהלכה שאפשר להישאל על ההקדש ולהחזירו לחולין, שהרי כידוע נפסק "יש שאלה להקדש" (נזיר דף ל"א; בבא בתרא דף ק"כ), וכשיטת בית הלל; ובתור שכזה שניתן להישאל עליו – ממילא למרות שכרגע, שעדיין הוא הקדש, הריהו נטמא באהל ואין "צמיד ופתיל" מציל עליו, מכל מקום טומאה שכזו ה"תלויה על חוט השערה" שכזו, נחשבת כ"הותרה" לעניין ולגבי עשה הקרבה או הדלקה של ציבור הבאה כנגדו, ולא כ"דחוייה" גרידא.

והבית יצחק בדבריו אלה, מתבסס בין היתר על דברי ה"תוספות" במסכת ברכות דף כ. שכתבו שמנזיר המטמא למת מצווה לא ניתן ללמוד ש"גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה" כסוגיית הגמרא (שם), משום שאיסור נזיר "ישנו בשאלה" ולפיכך הריהו כאילו "הותרה" לגבי מת מצווה, ואין אפוא ראייה ללא תעשה שאינו בשאלה, הנצרך להיתר בדרך דחייה דווקא, שאכן "נדחה" הוא מפני כבוד הבריות. עיין שם היטב בהוכחותיו של ה"בית יצחק" לחידושו זה.

ובכן, טוען הגאון ה"בית יצחק", זהו המובן הנכון בתירוצו של הב"ח: השאלה שנשאלה, מדוע לא נטמא פך השמן ב"טומאת אהל", אינה שאלה, מאחר שחותמתו של הכהן גדול שימשה עבורו כ"צמיד ופתיל", המציל

מטומאת מת. ואם תאמר: מה ייתן ומה יוסיף לך "צמיד פתיל" זה, כשמדובר בפך של קודש, שצמיד-פתיל אינו עוזר אצלו?

ויש לומר: היות וכל "טומאתו" של הפך באהל נובעת אך ורק מכוח היותו "כלי של קודש"; והרי אפשר להישאל על ההקדש, ואז יחזור להיות חולין - לפיכך חזר הדין של טומאה זו להיות כטומאה ש"הותרה" בציבור, ולא כסתם טומאה שרק "דחוייה" היא בציבור אבל לא "הותרה". אי לכך, שפיר הועיל הנס בכך, שעל כל פנים יכלו להדליק בפך שמן הטהור לפחות מ"טומאת היסט", אשר לגביה הטומאה היא רק עניין של "דחייה"; ואילו לגבי "טומאת אהל", הרי מועיל לנו ה"צמיד ופתיל" להפוך טומאה זו ל"הותרה". ודבר זה היה מהותו של נס פך השמן.

עד כאן - מדבריו של הגאון "בית יצחק" בנידון.

לאחר שנתקדש בכלי שרת - שוב אי אפשר להישאל עליו

אלא שכל זה שאמרנו, שאדם יכול להישאל על ההקדש - זהו רק כל עוד החפץ הינו רק קדוש ב'קדושת דמים', אבל עדיין לא נתקדש בתוך "כלי שרת"; אולם לאחר שנתקדש החפץ ב"כלי שרת", המקדשים את הניתן לתוכם לצורך גבוה, ונעשה קדוש בקדושת הגוף, אזי משתנה דינו ושוב לא ניתן עוד להישאל עליו.

כך מבואר ב"משנה למלך" (פרק י"א מהלכות מעשה הקרבנות הלכה ד'), עיין שם שכתב ליישב בזה קושיית התוספות בסוטה (ו; סוף ד"ה כי קדוש) למה מנחת סוטה שבאו לה עדים שהיא טמאה נשרפת, הרי יש עצה שתישאל על המנחה ותצא לחולין, וכתב משנה למלך, שהיות והמנחה כבר קדשה בכלי, שוב אי אפשר להישאל עליה. וכן כתבו עוד אחרונים בזה. וביארו בדבר, היות וכל עיקר מה שאפשר שאלה בהקדש, היינו משום שההקדש נעשה על ידי דבור, ו'אתי דבור (של שאלה) ומבטל דבור' (של הקדש), כמו שכתב כן הש"ך ביו"ד הלכות נדרים סימן רנ"ה, עיין שם. ואילו באופן שכבר קדשה בכלי שרת, אין כאן דבור גרידא, אלא מעשה ממש. ובפרט אם ננקוט שכלי שרת מקדשים גם שלא לדעת אדם (עיין גמרא מנחות דף צ. פלוגתא דאמוראי בזה), אזי בוודאי מובן שלא תועיל "שאלה" בכגון זה, שהרי לא בדעתו ולא בדבורו של אדם כלל חלה קדושה זו שעל ידי כלי שרת.

לפי זה, לכאורה נופל תירוצו של ה"בית יצחק" דלעיל שכתב, שלפיכך יכלו להדליק בפך השמן שמצאו אף שטמא בטומאת אהל, וכתב הבית יצחק, שאף שבהקדש כידוע לא מועיל 'צמיד פתיל' שעל הכלי, מכל מקום מכיוון שכל הטומאה אצלו נובעת מכוח ההקדש שבו, ועליו הרי יכול להישאל, לפיכך נחשבת זו לטומאה קלה שהינה בגדר "הותרה" אצל קרבן ציבור, וכאמור לעיל.

אך לפי מה שהובא בזה שלאחר שנתקדש בכלי שרת שוב אי אפשר להישאל, אם כן קשה: שכן כל מציאות זו זה שיכול 'להישאל' על הקדשו של השמן, נכון הוא הדבר כל עוד לא הונח השמן בתוך המנורה; אולם לאחר שכבר הושם השמן בתוך המנורה שהוא כלי שרת, שוב נתקדש לו השמן בקדושת הגוף ולא שייך עוד להישאל עליו, כאמור. אם כן אפוא, שוב חוזר דינו להיות ככל שמן הטמא בטומאת אהל המת; והן עתה, שכבר לא מועילה עוד אצלו "שאלה", אזי טומאתו חוזרת להיות "דחוייה" ולא "הותרה". אזי חוזרת אפוא שאלת הב"ח למקומה הראשון: מה תועלת הייתה בנס פך השמן ה"טהור" (מטומאת היסט), לעניין ההדלקה בטהרה, כשבפועל, גם שמן זה עדיין טמא היה בטומאת אהל, שלגבי כלי הקדש כמוהו לא מועיל כאמור אפילו "צמיד פתיל" שעליו?

כלי שרת – אינם מקדשים אלא שעה שמלאים כדינם

אכן שאלה זו, באמת אינה שאלה כלל: משום שלפי תירוצו של ה"בית יוסף", הרי לא הניחו במנורה את כל כמות השמן הרגילה כפי הנדרש, אלא חילקו את הפך שהייתה בו 'מנת הדלקה אחת', לשמונה חלקים, ובכל לילה שמו רק שמינית מן השמן; ונעשה נס, שכל חלק דלק לילה שלם. והרי ידוע מן הגמרא (זבחים פט.). שכלי שרת אינם מקדשים אלא כשהם מלאים כדינם, וכמו שאמרו (שם): "אמר שמואל, כלי שרת אינם מקדשין אלא מלאין", ופירש רש"י: "אין מקדשין אלא מלאין, כלומר שיהא בהן שיעור שלם הצריך לדבר, אם יבש הוא, שיהיה שם עשרון שלם למנחה, ואם מנחת נסכים היא שניתנה בכלי, יהא שם שלשה עשרונים לפר" וגו'. וממילא, לא נקדש השמן במנורה אלא נשאר כדינו הקודם, ויכלו להישאל עליו, ואז הכול מובן, לפי ביאורו האמור של בעל הבית יצחק בדברי הב"ח.

לכן חילקו הפך כבר מהתחלה לשמונה חלקים, וסמכו על הנס,

על מנת שלא יטמא השמן

מעתה מובן היטב, למה חילקו את השמן שבפך לשמונה חלקים כבר למן הלילה הראשון, וסמכו כבר אז על הנס, ולא הקפידו על הדין של לכתחילה שיש לשפוך לתוך המנורה שיעור של "מערב עד ערב" עבור לילה שלם.

כל זאת, משום שחששו בצדק, כי אם ישימו השמן במנורה כשיעור הנדרש על פי טבע, אזי יקדש השמן בקדושת הגוף, ושוב יקבל השמן דין של שמן טמא בטומאת אהל, שלא ניתן לכתחילה להדליק בו בטהרה (אם לא מדין "טומאה דחוייה בציבור"), והלוא כל מעלתו של פך השמן הטהור שמצאו היה זה, שלא נזקק בו להיתרים דחוקים כלשהם.

ולפיכך חילקו את השמן לשמונה חלקים, והניחו כל לילה רק שמינית, כי עתה כבר שפיר נחשב השמן לטהור לגמרי: מ"טומאת היסט" הינו טהור, שהרי מונח היה בקרקע וניכר שלא הסיטוהו; ואילו מ"טומאת אהל", גם כן נחשב כטהור, מאחר והיה עליו "צמיד פתיל" בדמות "חותמו של כהן גדול", כדברי הב"ח. ואילו מצד היותו שמן של "הקדש", אשר לפי דברי הגמרא (חגיגה ה., כקושיית הגאון רעק"א) לא מועיל בו "צמיד פתיל", נמי לא קשה, לפי ביאורו של ה"בית יצחק" שהרי אפשר הוא בשאלה, ולפיכך נחשבת "טומאה" שכזו כהיתר גמור (ולא רק כ"דחייה") לגבי קרבן צבור ולגבי הדלקת המנורה שדינה כמובן כקודשי ציבור.

ומיושב בס"ד היטב תירוצו של ה"בית יוסף", שחילקו הפך לשמונה חלקים שווים – מקושייתו הנזכרת של ה"פרי חדש", שפתחנו בה בראש דברינו.
